

ORTODOKS KİLİSESİ (*)

İlber ORTAYLI (23 Şubat 1987)

Türkiye, bugünkü sınırları içinde dahi Dünya'da pek az ülkede, rastlanacak dini bir çeşitlilik gösterir. Bu Hıristiyanlık açısından özellikle böyledir. Ülkemizde var olan bütün kiliseleri (yani cemaatleri) saymaya kalkarsam, iki elin parmakları yetmez. Bu bir mübalağa değil, isterseniz sayalım: Rum Ortodoks Kilisesi, Ermeni Gregoryen, Ermeni-Katolik, Ermeni-Protestan, Süryani Kadim dediğimiz Süryani Ortodoks, Süryani Katolik, Kaldani eski kilisesi ve Kaldani Katolik, Nasturi Kilisesi (bizde şu sıra hemen hemen hiç üyesi kalmadı ve Nasturilik de bir ara üç patrikliğe ayrılmıştı). Gördüğünüz gibi iki el bitti. Kiliseler bitmedi. Bu saydıklarım, üstelik bu topraklarda doğan ve gelişen veya önemli merkezleri burada olan kiliselerdi. Roma-Katolik, Anglikan, Protestan gibi Avrupa kökenli kiliselerin Türkiye'de küçük de olsa bulunan cemaatlerini saymaya kalksak, iki elin parmakları da yetmez.

Yine aynı şey Museviler için sözkonusudur. Hem bildiğimiz Talmud-Torah geleneğini izleyen Museviler hem de Karaim dediğimiz, ayin ve gelenekleri, duaları itibariyle onlardan farklı uygulamaları olan Museviler vardır. (Sayıları epey azalmakla birlikte Karaimlerin İstanbul Hasköy'de eski bir sinagogları da vardır.)

Çok tekrarlanan ve şuursuzca söylenen bir şey de; "memleketimizin yüzde doksandokuzu Müslüman" sözüdür. Laik prensipleri yumuşatmak için ile-

---

(*) Bu yazı "86-87" Çarşamba Söyleşileri "Seçmeler" Kitabından alınmıştır. (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları-5 Ankara 1987. s. 129-141).

ri sürülen bu gerekçe doğru değildir. Mezheb, akide, ibadet biçimleri itibariyle renklilik ve bölünme Müslümanlar için de sözkonusudur. Yani Türkiye aslında sayılmayacak kadar çok dini cemaatin ülkesidir. Bu dinler buna rağmen aynı akıdeye: Hazreti İbrahim'in öğretilerine, tek Tanrıya, aynı inanç sistemine dayanır. Yani Budizm, Konfüçyonizm vs. gibi ayrı dini kültürel çevreler sözkonusu değildir. Ama sayılmayacak kadar bölünmüş, üç büyük dinin parçalarının çoğuna Türkiye'de rastlanır. Bu kadar çeşitlilik nerede olabilir? Amerika'da olur, ama orası göçmen ülkesidir, burası ise dinlerin otokton toprağıdır. Tüm bunlara rağmen, Türkiye'de insanlar dinleri tanımazlar ve merak etmezler. Örneğin, İstanbul'da doğar, yaşar, ölürler, ama bir kilisenin içine girip de burada Pazar ayini nasıl yapıyor, bunların inancı nedir, duaları nedir, bayram günleri nedir, inançları nasıl açıklanır diye merak etmezler. Hıristiyanlar da Müslümanlığı tanımazlar. Kısacası kapalı kompartımanlar halinde yaşayan bir toplumuz. Sokaktaki insandan vazgeçtik, okumuş-yazmışların da konudaki ilgisizlikleri, bürokrasiye de yansımaktadır. Bunun bence en mahzurlu örneği, hepimizin bildiği gibi, son din dersleri hikâyesidir. Türkiye gibi bir ülkede, resmen mekteplerde din dersi okutulmasının önemli sakıncaları vardır. Çoğumuz Müslümanız, Müslüman dinini öğrenelim demek yanlış. Çünkü dikkatlice bakılacak olursa, Müslümanların hepsinin aynı şeye itikad etmediği, mezheblerin birbirlerine, hatta bazan Hıristiyanlarla olduğundan daha fazla ters düştükleri bir gerçektir.

Bir din bilgisi dersinde öyle şey öğretebilirsiniz ki, bunu bazen Sünni Müslüman, Hıristiyan ve Musevi çocuğu kabul edebilir, ama Müslümanların bir kısmına çok ters gelebilir. Bu gerçeği bilmek lazımdır. Yani din kültürüne karşı ilgi ve bilgilenme olayı bizim toplumumuzun üyelerine gerçekten uzaktır. Dinle ilgili, laik bir tutum merak ve hoşgörü ciddi bilgiyle temellenmiş değildir. Dinin sözü buna rağmen çok ediliyor, eksik bilgilere göre tarih yorumlanıyor. Ortodoks Kilisesi ve inancı da bu havanın dışında ele alınmış değildir. Ortodoks Kilisesi aslında Türkiye topraklarında, orta çağlarda yeşeren, gelişen bir müessesedir ve halen bu dinin mühim merkezlerinden biri İstanbul'dadır. Bunun üzerinde de çok tartışma yapılıyor. Meselâ biz lâikliği ilân ettik, 1924'te de Halifeyi attık, Patrikhaneyi niye tutuyoruz diyorlar. Bunu diyenler hem sadece belli bir görüş sahibi değil, tam ters politik görüş sahibi olanlar da aynı şeyi söyleyebiliyor. Bilmiyorlar ki, hilâfetle, patriklik aynı şey değildir. Hilâfet bir müessesedir ve bu müessesenin her şeyden evvel siyasi erk sahibi olması gerekir. Yani Müslümanların halifesi olan kimsenin,

imam olması, Müslüman cemaatinin, Dar`ül İslâm`ın yöneticisi olması gerekir. Böyle bir vasfı yoksa halifenin, zaten onun artık halifelîği de sözkonusu değildir. Dolayısıyla 1922 ile 1924 arasındaki hilafet bu anlamda temelsiz bir müessesedir. Tarihte halifenin yönetici olmadığı, kukla gibi bir başka yöneticinin yanında durduğu; gibi durumlar var. Moğol zamanında, Selçuklular zamanında Bağdat Halifesi bu durumdaydı. Memlûk zamanında Mısır`da Abbasi Halifesinin durumu budur. Ama hiç olmazsa titüler olarak ona bir yöneticilik vasfı veriliyordu. Hilafet bunun gibi bir şey olmuş bizde de kısa bir süre. Meclis ve Cumhuriyet rejiminin yanında güçsüz bir kurum olarak yaşamış. Ama hilafet aslında, yöneticilik olmadığı anda bitmiştir. Yönetici olmadığı zaman hilafet denilen müessesenin böyle bir uhrevi, ruhani bir makam gibi devamı sözkonusu değildir. Halbuki patriklik için durum böyle değildir. Patrik dünyevi makamdandır ayrılarak her zaman var olabilir ve öyle de olmuştur.

Bir diğer yanlış da, Patrikhaneyi Dünya`daki bütün ortodoksların Roma`ısı gibi, Papalık gibi düşünmektir. Bu hata çok yapılıyor. Hatta rahmetli Avcıoğlu bile bir makelesinde “yüzyirmimilyon ortodoksun başı” diyor Fener`deki Patrikhane için ki, hele makaleyi yazdığı tarihte hiç geçerli bir rakam değildi. Herhalde Rusya, Bulgaristan, Yunanistan vs. hesaplanarak, yüzyirmimilyon nüfus ortaya konuluyor ve Fener de onun başı sayılıyor. Halbuki Ortodoksluk için böyle bir vahdet, böyle bir büyük kitle olmak durumu hiç bir zaman sözkonusu değildir. Biraz sonra konuya girdiğimizde göreceğiz ki, Katoliklikle Ortodoksi arasında büyük fark vardır. Hem kilisenin birliği bakımından, (yani vahdet) hem dayandıkları kültür ortamı bakımından, hem itikad bakımından çok farklıdır; biri birisine eşitleştirilemez ve Patrik`in durumu ile Papa`nın durumu arasında; gerek iki kilisenin ruhani hiyerarşisi, dünyevi kuvvetlerle ilişkisi ve gerekse iç idarelerinde dünyevi kurumların temsili bakımından çok büyük ayrılıklar vardır.

Evvelen; Ortodoks kelimesi yanlış değildir, fakat tam doğru da değildir. Ortodoks hepinizin bildiği gibi, sapmaz inançlı adam demektir. Bu bir vasıflandırma değildir. Yani siz bu dinde olan birisine; “Siz ortodoks musunuz?” dediğinizde, tabii ki, hayır demez, evet ben ortodoksım der. Ama patrikliğin adı ortodoks patrikliği değildir; belki görmüşsünüzdür, Ökümenik Patriyarkadır. (üniversal) Kilise bütün dünyaya hükmettiği iddiasındadır. Tabii bu iddia gerçeğe bağdaşmamaktadır.

Dünyada XVI. yüzyılda tutunan protestantizmi gözönünde tutmazsak, Katolik ve Ortodoks kilisesi niye ayrıdır? Niçin bir Katolisizm vardır, niye bir Ortodoksi vardır? Bu aralarındaki ayrılık ne zaman ortaya çıkmıştır?

Tarihe baktığımız zaman, aslında Roma'daki Papa ile, İstanbul'daki Patrik'in çatışmasının aşağı yukarı Şarlman devrinde başladığını görürsünüz. Şarlman devrinin de Bizans'ta, Makedonya sülalesi dediğimiz bir Rönesans Dönemi'ne; yani Bizans'ın yeniden kuvvetlendiği, Arap'lara kaptırdığı bazı toprakları yeniden aldığı, büyük bir diplomatik beceri ve propagandayla pagan, yani çok tanrılı Slavları Hıristiyanlaştırdığı, Bizans'ın medeniyetinin, hukuk sisteminin, isminin yeniden parladığı bir döneme rastladığını görürüz. Yani aslında Şarlman ile Makedonya sülalesi Bizansı arasında bir patlama sözkonusudur. Bu dönemde Batıların, yani Şarlman ekolünün ve Roma'daki Papa'lığın ileri sürdüğü bir gerekçe; İstanbul'da toplanan bir konsülün İkonaklastları, yani putkırınları reddetmesi sırasında, ortaya çıkan teolojik yorumlardır. İkonaklast hareket VIII. asırda, özellikle Anadolu'da ve Suriye'deki Hıristiyan ahalinin; aziz tasvirleri ve İsa tasvirlerini, dinsizlik, zındıklık olarak nitelemesidir. Aslında sorun o kadar kolay değil. İkonları yapan ve satan manastırların da bunu satamayacağını, bunun küfür olduğunu, ruhban sınıfının bir takım toprakları da elde tutmasının mümkün olmadığını söyleyerek isyan çıkarmalarıdır. Anadolu karışmıştır o devirde. Bizans Trakyası ise bu görüş ve harekete karşıydı. Nihayet asrın başında Bizans, karar vermiştir: İkonaklastisizm (putkırıcılık) kâfirliktir diye ve bu hareket bastırılmıştır. Oysa Batı Kilisesi (Roma) bu konsülün kararını reddediyor. Şarlman kendi öyle pek ikon seven biri değildir ama, aslında bugün hepimiz biliyoruz ki, Katolik Kilisesi içinde putların, tasvirlerin bir takım aziz kalıntılarının (relique) kutsiyeti vardır. Demek ki bu bir sebep olamaz.

Sonra IX. asrın ortasında 850'lerde, Roma'daki Papa I. Nicola ile İstanbul'daki Patrik Photios (St. Photios denir, Ortodoks Kilisesi'nin azizlerindedir) arasında bir dini tartışma ve karşılıklı aforozlaşma sözkonusudur. Papa I. Nicolas'ın ileri sürdüğü gerekçeler doğrudan doğruya, Ortodoksların Roma'nın üstünlüğünü tanınamalarıdır. Yani Roma'daki papa; Aziz Peter'in ve Aziz Paul'un Roma'da çarmıha gerildiğini, dolayısıyla Roma'daki Papa'nın onların vekili olarak kutsiyet ve öncelik kazandığını söylüyor. Papa devamla; "Patrik bu vekaletimizi tanımıyor, dolayısıyla kiliseye ve Hıristiyanlığa karşı, Bizans ruhbanı küfür içindedir" diyor. St. Photios ise diyor ki; "Hayır

biz Papayı tanırız, hatta saygı da gösteririz ona ruhban arasında birincilik de tanırız. Fakat papanın bizim üzerimizde ruhani ve uhrevi bir üstünlüğü olmaz.”

Aslında St. Photios devrinin tanınan bir hümanistidir, yani Yunan-Lâtin geleneğini bilen, kilise doktrini üzerinde etkili fikir ve yazıları olan bir rahibdir ve sonradan azizlik mertebesine çıkarılmıştır. Fakat başlayan kavga kesintilerle sürmüştür. Nihayet XI. asrın ortalarında 1054'te Roma'daki Papa, Kardinal Humbert'i yollamıştır İstanbul'a ve Kardinal Humbert, doğrudan doğruya bir aferez fermanını Papa adına, Ayasofya'nın mihrabına bırakıp çıkmıştır, yani Bizans ruhbanıyla konuşmamıştır bile. Bunun üzerine Bizans da tabii karşı vaziyet almıştır. Böylelikle iki kilise birbirlerini dinsizlikle, küfürle itham ederek, aferez etmiş oluyorlar. Ama bütün bu olaylara rağmen, kavga geniş halk kitlelerine yayılmış değildi ve aslında iki kilisenin ilişkileri devam edegelmiştir zaman zaman. Hatta biliyorsunuz, XIII., XIV. ve XV. asırlarda iki kiliseyi birleştirme çabaları da vardır. Asıl Ortodokslarla Katoliklerin birbirleriyle kan düşmanı olmaları, geniş kitlelere nefretin yayılması bildiğimiz gibi, 1204 Haçlı Seferi'nden sonradır. 1054'teki aferez vakasının nedeni ise; o zaman Katolik İtalyanların ticaret yapmak için Bizans'ta koloniler kurmaları, hatta İstanbul'da Galata'ya yerleşip, beraberlerinde rahipleriyle Katolik tipi bir ibaret ve liturjiyi getirmeleridir. Bu olay Parikliğin hoşuna gitmedi ve o kiliselerdeki o tip ayinleri yasak edip, ahaliyi kılıçtan geçirince, bundan sonra iki dünya, iki millet arasında derin bir nefret başladı. Ortodokslar kendilerini o kadar ayırdı ki, Katolik olanlara komünyon ekmeği vermezler. Oysa herhangi bir Katolik kilisesine kim giderse gitsin, rahibin önüne çöktüğü zaman komünon verirler, dinini sormazlar. Ama Ortodokslar, Ortodoks olarak vaftiz edilmemişlere vermezler. Bu adet bu dönemden kalma, “seni İsa'nın ümmetinden saymıyoruz” görüşünün bir ifadesidir.

İki dini grup arasındaki nefretin nedenleri derindir. Bir kere Papa'nın üstünlüğü meselesi vardır, bu hiç değişmemiştir. XII. asırda İznik yani Nikomedia piskoposu olan Niketas'ın yazdığı bir denemeye baktığımız zaman; “Roma'daki Papa kim oluyor da, kendisine de uluhiyyet görüp bizim üstümüze çıkıyor? O bizlerin kardeşi değil de, efendisi oluyor ve bizleri köle olarak addediyor” gibi bir ana fikir vardır. 1846 yılında Rus düşünürü, Slavyanofillerden ve kilisenin önemli teologlarından Aleksis Chomiakov'un bir İngiliz'e yazdığı mektuba bakarsak gene aynı fikirleri görürüz: “bütün Katolik'ler

cryptopapistir, yani Tanrı'nın kulları değil, Roma'daki keşiş kulluk etmektedir ve bunlar hangi hakla Hıristiyan camiası ve Tanrı'nın insanları üzerinde bir üstünlük kuruyorlar?" diye sormaktadır.

Demek ki, iki camia arasındaki asıl mesele, Papa'nın uluhiyet iddiası ve üstünlüğüdür. Papaya hitap edildiğinde; "Eb-i mukaddes" "gat-ı kudsiyetpe-nahileri" gibi deyimler kullanılır. Bunu kabul etmiyor Ortodoks Kilisesi. Çünkü Ortodoks Kilisesi'ne göre, üç tane derece vardır ruhban arasında; bildiğiniz (asket) keşiş, sonra papaz, yani cemaati aydınlatan ibadeti yaptıran ve nihayet piskopos. Piskoposun ruhani bir vasfı vardır ve rahiplerin üstünde bir yöneticidir. Patrik ise ilahi bir makam değildir, piskoposlardan bir tanesinin bir idareci-koordinatör olmasıdır. Yani Ortodoks kilisesinde aslında uluhiyet kesbetmiş tek bir yüksek ruhani yoktur.

Halbuki Roma Kilisesi'nde Papa'ya bu uluhiyet verilmektedir. Hele XIX. yüzyılda Papa'nın yanılmazlığı da kabul edilmiştir ve hükümleri tartışılmaz. Ortodoks kilisesinde piskoposlar (metropolit) bekâr olmak zorundadır. Papazlar evlenebilir. Katolik kilisesi ruhanı ise toptan bekârdır ve rahip olmayan manastır üyeleri dahi evlenemezler. Tabii ikinci önemli sorun kültür ve dil meselesidir. Yani İtalya'da merkezleşen, Lâtin dinine ve kültürüne dayanan ve o iklimin havasıyla yeşeren bir din; Doğu Akdeniz için yabancısıdır. Yani Doğu kilisesi her zaman için Yunancayı kullanmaktadır veya Süryaniler gibi Aramcayı, ölü dillerden birini kullanmaktadır. Dil farkı önemlidir. Gerçi Bizans'da Justinianus devrinde Latince üstün bir dildir. Justinianus hatta (Institutiones) denen Roma hukukunun teorik bölümünü Latince tertip ettirmişti. Kanunları Yunanca derlettiği için çok üzgündür. Mamafih bu Latin etkisi çabuk silinmiştir. VIII. asırda meselâ, imparator III. Mikhael'in nazarında; Latince İskitlerin konuştuğu bir Barbar dildir. Yine XI. asrın çok alim ve çok fazıl ve çok derin yazan bir başka Bizanslısı Psellus ise Latince bildiğini de iddia ediyor, ancak Cicero ile Caesar'ı birbirine karıştıracak kadar bu dünyanın kültüründen habersizdir.

Dolayısıyla Latin diliyle ibadet eden, Latince yazan, bütün doğmaları Latince tartışan bir dünya; doğu kilisesi için çok uzaktı. İnsanların arasında diyalog kuracak bir araç olmayınca, ayrılık da kaçınılmazdır.

Sonra kuşkusuz siyasi nüfuz sözkonusudur. IX. asrın başında Şarlman İmparatorluğu ortaya çıkmış Batı Avrupa'da; Doğu'da da Bizans var. Bunlar ar-

tık iki ayrı kuvvetti ve maruz kaldıkları tehlike aynı değildi. Bizans Araplarla mücadele halindeydi. Şarلمان ise tam tersine Araplarla iyi geçinmekteydi. Bunların misyoner faaliyetleri de birbirleriyle çatışmaktaydı. Papalık Bulgarları ve Rusları kendine bağlama çabasındaydı. Bizans da aynı şeyin peşindeydi ve başardı. Pagan dünya üzerindeki nüfuz mücadelesi başka kavgaları da kaçınılmaz kıldı.

Tabii bütün bu deruni kavganın da filozofik, dogmatik bir görünümü vardı ki, “filioque” diye ifade edilebilir. Ortodoksi ve katolisizmin günümüzde dahi birleşmesi sözkonusu olduğunda bu terim ortaya çıkıyor. Bu “filioque ve oğludan” anlamına gelir ve VIII. asırdan beri büyük tartışma konusudur. Aslında tam tartışılacak bir şey de değil, gayet basit bir olay. Daha ziyade dediğim gibi, iki kilisenin artık çoktan parçalanmışlığını ifade eden bir deyim. Ulühiyyet-i selâse (tirinite) Baba, Oğul, Ruh’ül Kudüsü ifade eder. Katolik ve Ortodoks herkes için bu aynı şeydir. Fakat ortodokslar için Oğul, Babanın uluhiyyetini alan onun bir parçası olarak vardır. Katolik kilisesi ise Babadan Oğuldan (filioque) sözettiği için; bu terim yüzünden Ortodokslarca Tanrı’ya ortak koşmak, Tanrı’yı ikiye eşitlemekle küfürle suçlanıyor. Gerçi bu filioque’nin de sadece bir yanlış tercüme ile ortaya çıktığı söyleniyor. V. yüzyıldaki konsül kararlarının Yunancadan Latinceye yanlış tercümesi olmalıymış. Hulâsa kılı kırk yaran ve niteliği karanlık bu teolog kavgası iki kilisenin dogma ayrılığı gibi görünüyor. Hulâsa “filioque” sorunu iki kilise arasında çatışma kadar, birleşme de sözkonusu olunca ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu görünümün ve ayrımın dışında; Katolik kilisesi büyük bir dünyevi kuvvettir. Roma’daki Papa’nın yanında en güçlü rahip-Kardinal olan bir devlet sekreteri vardır. Aynı zamanda Dış İşleri Bakanıdır. Vatikan’ın her yerdeki temsilciliklerini görüyoruz. Bunlara ambassadeur değil, “nunciatur apostolicus” denir. Kordiplomatiğin başında yer alırlar. Bütün dünyada yatırımları olan, bankaları ve bütün dünyada emlakı olan, hayır kurumları, propaganda misyonları, sağlık kurumları vs. olan bir teşkilattir Vatikan. Kiliseye renk renk insanlar bağlı. Conclau (Kardinal meclisi) toplandığında Afrika zencisinden, Hintli kardinalden, Çinli ve Japondan Güney Afrikalıya, Amerikalıya kadar, hepsi oradadır ve bu bir bütün dünyadır aslında. Buradaki hiyerarşi belirlidir. Bu hiyerarşinin içinde insanların dereceleri belirlidir ve bu bütün kalabalığın yaptığı her iş Vatikan’ın denetimindedir; kaç kuruş alırlar, kaç kuruş sarf ederler, nerede ne işe yatırım yaparlar, nasıl hayır yaparlar

bunların hepsi Vatikan'ın bilgisi dahilindedir ve bütün dünyada muazzam bir misyon teşkilâtı vardır, bu da Vatikan'ın bilgisi ve yönetimi altındadır.

XV. asırdan, XVI. asırdan beri dünyanın dillerini öğrenen ilk büyük filologlar Katolik rahipleridir; nere hangi dili bilen adam yetiştirilecek bu planlanır. Meselâ Strasbourg civarında bir Benedicten manastırı vardır, içindeki her bir rahip birinci sınıf filologtur; nadir Kafkas dillerinden, Çinçeye kadar bilen insanlardır.

Katolisizmde bir özerk yapı var gibi görünür. Yanıltıcıdır. Bakarsak Afrika'daki kilisede yerel adetlerin, tam tam çalmak gibi, yerel eski pagan adetlerin güya ayine sokulduğunu görüyorsunuz. Ama hiçbir şekilde o bir otonomi değildir; itikatta ve duada, her şey Vatikan'ın bilgisi, müsaadesi, anlayışı nisbetinde olmaktadır. Düşünün ki, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar bu kilisede her yerde Latince ibadet ediliyordu; ister Şanghai'da, ister Bavyera'da, ister İspanya'da bir kiliseye gidilsin, Latince, aynı dilden ibadet ediliyordu. Ancak 1960'larda milli dillere müsaade ettiler. İstisnası bunun, Şark Katolikleriydi, yani Ermeni-Katolik, Süryani-Katolik, Maruni, Kobt-Katolik gibi daha çok Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik Kiliselerine, Roma'daki Papa, kendi dillerini kullanma müsaadesini daha evvelden vermişti, onlar kendi dillerinde ibadet ederlerdi, beğendikleri adamı da Patrik olarak Roma'nın tasdikine sunarlardı, orası da tasdik ederdi. Ama bunun dışında Roma her şeyi kontrol ederdi, halen de öyledir. Guya milli dillerle ibadet ediliyor ve yerel dini önderlere itimat ve saygı gösteriliyor, artık hiçbir zaman Krakov Başpiskoposluğu'na bir İtalyan tayin edilmiyor, böyle bir şey sözkonusu değil, ama gene her şey o dünyanın içindedir ve bu monolitik büyük bir müessesedir.

Halbuki Ortodoks Kilisesi için böyle bir renklilik ve güç sözkonusu değildir. Ortodoksinin yayıldığı alanlarda göreceğiz ki, idari yönden de, itikat yönünden de, dil yönünden de, hiyerarşi yönünden de çok büyük farklılıklar vardır. Bugünkü Ortodoks Kilisesi'nde belki bir tek standart unsur vardır, bir tek renk vardır, o da Hellenizmdir. Yani bu kilisenin, bu itikata sahip olanların bir bölümünde Yunanlılık ve Yunan dili hakimdir. Bu bir gerçektir. Görünüşte Ortodoks kilisesi dünyevi iktidarla, siyasetle katoliklerden daha fazla uğraşmıyor gibidir. Görünüşte diyorum; Katolikler siyasetle daha az uğraşmıyorlar, ama onu örtüyorlar, daha kozmopolit bir görünümüleri vardır. Halbuki Ortodokside bir Hellenizm, bir Helen ulusçuluğu, Helen rengi sözkonusudur. Ama bu konuda da aslında yine büyük farklılıklar olduğunu göreceğiz.

Herhangi bir ortodoks din adamına rastladığınız zaman; isterse dağdaki manastırın basit bir keşişi olsun, isterse bir metropolit olsun, biraz konuştuğunuz zaman, Katolikleri; Kryptopopist, yalancı, Papa'nın zayıf imanlı mensupları olarak itham eder. Dahası var; "bütün bu Hıristiyanlık'taki bölünmeler, bu saçmalıklar, Amerika'da çıkan mezhepler, bu Yehova Şehitleri gibi budalalar, Katolisizmin günahıdır, bölünme bu katoliklerle başlamıştır ve devam etmektedir, sebebi Katolisizmdir" der. "Ortodoksluk ise, hiç bir zaman bölünmeyen, güçlü bir kilisedir, itikattır" der size. Fakat tabii bu aslında ortodoksi için hiç doğru olmayan bir görüştür.

Bir kere itikat yönünden alım, Hıristiyanlığın ilk büyük konsülü (Nicea) İznik'te oldu (325 yılı). Orada bir bölünme başlamıştır. Rahip Arius çıkmıştır; Arius'un fikirleri ve ilahi teslis üzerindeki çok maddeci görüşleri kabul edilmemiştir ve afaroz edilmiştir ve Arianizm böylece Kuzey'deki barbar kabileler arasına itilmiştir.

431'de Efes konsülünde, monophysism kavgası çıkmıştır. Antakya ve İskenderiye patrikleri, İsa'daki uluhiyetle, Tanrı'daki uluhiyetin ayırlamayacağını, ikisinin bir olduğunu ileri sürmüşlerdir; yani görünen İsa düpedüz Tanrı'nın kendisidir. Bu görüşü ve inancı o zamanki Ermenistan Kilisesi ve İskenderiye Kilisesi kabul ettiği için, konsülün reddetmesine rağmen tutunmuştur. Bu ayrılıktan, bildiğiniz gibi, Ermeni-Gregorien Kilisesi yani Ortodoks Ermenistan Kilisesi ve Mısır'daki Kobt Kilisesi oraya çıkmıştır (veya Kıbtî Kilisesi, bizdeki kıbtî kelimesi yanlış kullanılıyor, Çingeneler için diyoruz). Kıbtîler aslında Şark dillerinde Mısır'daki Hıristiyanların önemli bir kısmıdır ve bunlara bugünkü bir Ortodoks rahip, bir Yunanlı veya Rus rahip monophysist diye küçümseyerek bakar. Hem kilisenin resmi doktrininde hem de halk arasında bu monofisizme ve monofisist kiliselere karşı bir yabancılaşma vardır. Yani kilise teşkilatları, adetleri itibariyle Ermeni-Geregoryenin, Rum Ortodoksun, Mısır Kobtlarının arasında bir yakınlık var gibi görünüyorsa da bir ayrılık ve aralarında didişme de var. Sonra Mısır Kobtlarından da Habeşistan Kobt kilisesi ayrıldı ve Habeş kilisesi 1960'tan beri müstakildir. Birbirlerini gördükleri yerde de kavga ederler. Mesela Kudüs'teki mukaddes yerleri nasıl paylaşacaklarını bilemiyorlar. Araya İsrail'i koyuyorlar. İsrail hem Haberleşle iyi, hem Mısır'la iyi şimdi; o da ne yapacağını bilemiyor. Kamame kilisesinin damına manastır kurmuş Habeşler, içinde yer alamayınca büyük kilisenin. Sonra tabii Süryani dediğimiz kilisenin ayrılığı sözkonusudur ve nihayet 461 Kadıköy Konsülü'nden beri Nasturiler de yine İsa'nın

uluhiyet-i selasedeki yerine yönelik bir münakaşayla İstanbul patrikinden ayrılmışlardır.

Demek ki, Ortodoks Kilisesi itikat bakımından bir birlik içinde değil ve Katolisizm’le Protestantizmden çok evvel bölünmelere uğramış bir kilisedir.

İkincisi, bu kilise doğrudan doğruya dil ve hiyerarşi bakımından bölünmüştür. Bugün dünyadaki Ortodoks kilisesinin durumuna baktığımız zaman bunu görürüz.

Şimdi normal olarak Hıristiyanlığın başından beri beş tane Patrik vardır. Patrik dediğimiz aslında yalnız bölge piskoposları arasında önde gelenleridir. Bunlar Roma, İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye patrikleridir.

Roma dediğim gibi bu beş patrik içinde protokolde önde geleniydi. İmparator Justinien de bunu böyle tanırdı o zaman. Öbürleri de yine büyük patriklerdi. Bu en büyük beş piskoposun içinde İstanbul hariç, diğerleri, yani Roma, Antakya, Kudüs ve İskenderiye; Hıristiyanlığın neşet ettiği, St. Paul’un ve St. Pierre’nin kiliseler kurduğu, ilk cemaatleri kurduğu, apostolik piskoposluklardır; yani havarilere ait episkopal makamlardır. Bunların içinde sadece İstanbul’un bu vasfı yoktur. Çünkü İstanbul bildiğiniz gibi, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kilise kurulan St. Paul’un veya St. Pierre’in gelip cemaat kurup, vaaz verip, mektup yazdığı bir yer değildir. Bu çok ilginçtir. Yani Ankara meselâ mukaddes bir yerdir; çünkü St. Paul burada Galatyalılara hitaben vaaz verdi ve yeni ahdin, yani İncil’in bir bölümünde, Galatyalılara mektup diye bir epistula yer alır. Ankara Hıristiyanlık akaidinin, inancının vaaz edildiği bölümlerden, yerlerden biridir. Korinth böyledir, Selanik böyledir, Efes böyledir, Antakya böyledir, ama İstanbul için bu sözkonusu değildir. İstanbul doğrudan doğruya Konstantin devrinde, Büyük Roma İmparatorluğu’nun ve artık Hıristiyanlığın resmen tanındığı ve teodosius’tan beri de resmen din olduğu, bir imparatorluğun başkenti olduğu için oradaki piskoposa da patriklik izafe edilmiştir.

Bu patriklerin içinde, Roma Kilisesi önce geliyor, bir tür “primas inter pares”. Roma ayrıldığına göre, bugün geride dört tane patrik var. Ortodoks Kilisesi de bu esasa göre bölünmüştür. Antakya Patrikliği sözkonusudur, Kudüs Patrikliği sözkonusudur, İstanbul Patrikliği sözkonusudur, dördüncü İskenderiye. Fakat bu İskenderiye’deki patriklik, biraz önce sözünü ettiğim Kopt kilisesi değildir, Kopt’luğa, yani monofisizme geçmeyen, Grek-Ortodoks

inanca sadık kalan, Mısır'daki çok az sayıdaki yunanca konuşanın bağlı olduğu bir Patrikhanedir; halen vardır.

Demek ki, bu dört patriklik vardır, bunlar birbirinden müstakildir görünüşte. Aslında ilişkilerine Ortodoks inancın ve Hellenliliğin getirdiği bir bağ egemendir. Bu dört patrikliğin daireleri bellidir. Antakya aşağı yukarı bugünkü bütün doğu Arap dünyası yani (Maşrik'i) kapsıyor. İskenderiye Patrikliği ise güya bütün Afrika'yı içeriyor. Kudüs Filistin'le ilgilidir, sadece Filistin, yani İsrail ve Ürdün'ün Batı'sıyla sınırlı bir dairedir ve İstanbul Patrikliği dediğimiz zaman da güya dünyanın diğer bölgeleri üzerindeki bir ruhani örgüt sözkonusudur. Tabii bu geniş alan için "güya" deyimini kullanmak gerekir. Fakat bu patrikliklerin dışında autocephal dediğimiz özerk kiliseler vardır. Bunlar Kıbrıs, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Çekya, Polonya, Rusya, Rusya'nın içinde Gürcistan ve Sina kiliseleridir. Sina dediğimiz yer bir coğrafi mekan değildir; sadece dağın eteğindeki St. Catherine manastırındır, bu ayrı bir cumhuriyet gibidir ve autocephal bir kilisedir. Bunların üzerinde durmak gerekir.

Büyük patriklikten, İstanbul'daki patriklikten Yunanistan kopmuştur. Çünkü Yunan ayaklanmasından hemen sonra, bu kilise bir kere milli sınırları itibariyle ve ortodoksinin tek hür bölgesi olarak ayrılmıştır. Bulgaristan ise, hepimizin bildiği gibi, 1840'larda çıkan bir mücadele ile 1870'de ayrıldı. Hatta, bir takım Bulgarlar, artık bu Fener Patrikhanesi'nin zulmünden kurtulalım diye, Katolik olmaya kalkmışlardır, Osmanlı Hükümeti 1870'de Bulgar Kilisesi'ni özerk bir eksarklık olarak tanımıştır. Fener ise bu özerkliği tanımamıştır. Ancak ikinci büyük savaştan sonra, Fener Bulgar Kilisesi'nin autocephal olduğunu lütfen tanımıştır. Aynı şey Arnavutluk için sözkonusudur. Bulgarlardan biraz evvel Romanya Kilisesi için sözkonusudur. Çekya ve Polonya'daki ortodoksların ise, bizim Osmanlı Hükümeti ile veya Fener Patrikhanesi ile bir ilgisi yoktur, onlar doğrudan doğruya Rusya Kilisesi karşısında autocephaldirler.

Osmanlı hakimiyeti dolayısıyla autocephalie, kazanan Roma Ortodoks Kilisesi ise Kıbrıs'tır. Çünkü bildiğiniz gibi, Kıbrıs'taki cemaatin dünyevi yöneticisi olarak da, Osmanlı hükümeti oradaki episkoposu, tanımıştır; o hem ruhani liderdi hem vergileri toplarlardı, hem idari işlere bakardı, Demosgetentos denilen halk şurasının başkanıydı, bu Osmanlılar ile gelen bir özerklikdir ve o yüzden de Kıbrıs adasında biz çekildikten sonra da, İngiliz yönetiminde de ve sonra da bu usul devam etmiştir ve o yüzden de Makarios'un hem kili-

senin başı, hem de cumhurbaşkanı olması bu durumun yarattığı bir olay olmuştur.

Antakya Patrikliği ise, yakın zamanlarda (Grek Ortodoks diyemiyeyeceğiz artık çünkü Grekliği bırakmıştır) Arapça kullanmaya başladı. Ortodoks, Arapça kullanan ve merkezi de Antakya'dan Şam'a giden bir patrikhanedir. Antakya'da eski Patrikhane'nin kilisesine devam edenler, adeta yirmi kişi kadar tutan bir sülaledir. (O yüzden de artık kilisenin harem kısmı bırakılmış, hepsi birbiriyle akraba olduğu için kadın erkek aynı yerde, aşağı tarafta ibadet ediyorlar, Şark Kiliselerinde de, biliyorsunuz kadınlar tıpkı camilerdeki gibi yukarıda, kafesli yerde ibadet ederler. Eski devirlerde Batı'da da öyleydi. Yani ilk önce ayrı oturdular, şimdi karışık oturuyorlar.)

Demek ki, böyle bir bölünme sözkonusudur. Bugün için en kalabalık ortodoks kilisesi Rusya kilisesidir. Rusya X. asırda Hıristiyanlaşmıştır, Bizans Kanunlarını almıştır. Fakat kilisede hiçbir zaman Rumca kullanılmamıştır, daima eski Slovince ibadet edilmiştir ve aslında Bizans diplomasi ustası olarak bu kilisenin diline de karışmamıştır. Özellikle XV. asırda İstanbul fethedildikten sonra ise Rusya artık kendini Ortodoksinin merkezi, hamisi olarak takdim etmiştir dünyaya ve bu kilisenin Fener'le idari mali yönden ortaklığı yoktur. Hiçbir şekilde yoktur. Ortak yönleri liturji, yani ibadettir. XVII. asırda Romanovlar zamanında, Rusya Kilisesinin başında olan, Patrik-Nikon bütün dini metinleri, ibadet şeklini ve hiyerarşiyi gözden geçirmiştir, olduğu gibi Bizans'ın liturjisini yani burada kullanılan ibadet şeklini, duaları, hiyerarşiyi aynen Rusya'ya kabul ettirmiştir. Tabii kabul ettirmek kolay olmamıştır, büyük kavgalar çıkmıştır o devirde. Storaverts denilen eski inanç sahipleri ile, yenilik tarafları arasında çok kanlı kavgalar olmuştur, yani biz üç parmakla mı istavroz çıkarırız, iki parmakla mı çıkarırız, şu duayı mı ederiz, diye millet bölünmüştür. İnsanlar ateşe gitmişlerdir inatları yüzünden, katliam olmuştur; bir kısmı da biliyorsunuz, bizim topraklarımıza sığınmıştır o zaman. Doğu Anadolu'da Marmara civarında Malokan denilen, bu eski inancı saklayan Ruslar vardı, yani Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmışlardı o kavga sırasında.

Demek ki, liturji ve dogma bakımından iki kilise birbirine eşitlenmiştir; yani görünüşte, herhangi bir Rus'un, Atina'da bir kiliseye gidip dua etmesinde itikat ve ibadet bakımından bir sakınca yoktur. Aynı şeyleri Yunanca dinleyecektir. Fakat iki kilisenin idaresi arasında büyük fark vardır. Şöyle ki;

Büyük Petro, Rusya Kilisesinin yönetimini, yani Mukaddes Sinodu tamamıyla devletin denetimi altına almıştır. Çarprokurator denen bir sivil memur tayin ederdi ve Sinodu o yönetir, patrikten çok onun sözü geçerdi. Bu memurların en korkunçlarından biri de biliyorsunuz, III. Aleksander'in hocası Pobedonovtzev'di. Tarihteki büyük antisemitlerdendir. Rusya'da Yahudi programlarını tertipleyen, sadece Yahudileri değil, Müslümanları vs. yi de topraklarından sürdürten, Başkırların topraklarını aldıratan, Panslavizmin teorisyenlerinden, gayet reaksiyoner bir adamdı.

Rusya Kilisesinin bütün dünyadaki emlaki ve yönetimi de farklıdır. Yani mukaddes topraklarda da emlaki ve toprakları öbürlerinden ayrıdır, hiç kimse, hiç kimseninkine karışmaz. Bu iki ortooks kiliseden birisinin dili Rumcadır, birisinin dili Ruscadır. Birisinde Helenizm hakimdir, ötekinde kendi Slavizmi, kendi Rusçuluğu hakimdir. Yani bunlar ayrı kiliselerdir. Rus kilisesi 1917 devriminden sonra, ikiye bölünmüştür; Paris'te sürgündeki Rus Kilisesi kurulmuştur, sonra Newyork merkez seçilmiştir. Öbürü ise Stalin devrinde pek sesi çıkmayan, ama II. Büyük savaştan sonra restore edilen, bildiğiniz Moskova'daki patriklidir. Bugün iki Rus kilisesi vardır. Bu da çok önemlidir. Mesela İsrail'deki Rus kilise emlaki ikiye bölünmüştür. 1948'de İsrail kurulduğu zaman, Rus kilisesinin oradaki topraklarını anlaşma sonucu, Sovyetler Birliği'ne yani Moskova kilisesine vermiş. Fakat 1967 savaşında işgal ettiği Filistin, Şeria vadisindeki Rus kilise topraklarını ise vermemiş Sovyet kilisesine. Orası Newyork'a bağlı ve ikisinin de hiyerarşisi, örgütü ayrıdır. Demek ki, böyle bir bölünme sözkonusudur.

Bu gibi bölünmelerin dışında Kıbrıs, İstanbul'daki Patrikhane, Yunanistan kilisesi, Sina, Kudüs patrikliği ve İskenderiye Rum Ortodoks Patrikliği arasında kuşkusuz ki, organik bir bağ vardır. Bunlar Yunancayı kullanırlar liturjide ve rahipler hepsi aynı kaynaktanır, yani Kudüs'e gittiğiniz zaman Peleponnezli, Selanikli insanları görürsünüz, İskenderiye'de aynı şeyi görürsünüz. Kıbrıs'taki kilise mensupları ise ora halkından daha çok, ama yine bunlarla bir ilişkisi var. Rumca konuşuyorlar. Dolayısıyla bir iletişim sözkonusudur. Bizim Fener'deki patrikhanenin ökumenlik (universal) vasfını burada artık tartışmanın yeri gelmiştir. Patrikhanenin bu yerlerin hiç birisinin üzerinde söz hakkı yoktur. Hatta Yunanistan, albaylar cuntası devrinden beri, Patrikhane artık bizim topraklarımıza taşınınsın demektedir. Çünkü orada hiçbir şey yapamıyor, çok kuvvetsiz, Yunanistan'a taşınma zamanı gelmiştir demektedir. Ama taşınmıyor; taşınmaması için de bazı sebepler var. Sebeplerden bir

tanesi Türkiye'deki ortodoksinin, Yunanistan'la o kadar da halühamur olmaya niyeti olmamasıdır, çok kişinin sandığının tersine. Ananenin, tarihi geleceğin, kendisinin küçük Asya'daki ve Bizans'ın kalıntısı bir zümre olduğunun bilincinde ve onu temsil ediyor.

Bu patrikhanenin kontrol ettiği, dünyadaki merkezlere gelince; hiç sanıldığı kadar çok değildir. Amerika üzerinde kontrolü vardır, çünkü Amerika'daki Rum Ortodoks kilisesi, autocephal değildir, doğrudan güya Fener patrikhanesine bağlıdır. Avustralya için de aynı şey sözkonusudur. Çok daha ilginç bir durum patrikhaneye bağlı Finlandiya'daki ortodoks kilisesidir. Çünkü Finlandiya'daki ortodokslar aslında Rusya'ya bağlıydılar, fakat 1917 ihtilali olunca hem Sovyetler'den koptular, hem de zaten Rus kilisesinden koptular. Onun için 1923'te, gayret gösterip özerk olarak Fener patrikhanesine bağlandılar. Dolayısıyla Fener patrikinin güya orada bir söz hakkı vardır. İşte buradaki bu ökumenik patriyakanın bütün nüfuzu budur. Sayalım şimdi: Türkiye'deki 2500 Rum Ortodoks, Amerika'daki birkaç yüzbin kişiyle, Finlandiya'daki yirmibin kişi. Hepsi budur. Fenerin bütün beynelmilelliği, ruhani alanı bundan ibarettir.

Patrikhanenin Amerika ile ilişkileri son derece ilginçtir. Çünkü Amerika zengin bir memleket, Amerika çok çeşitli insanların bulunduğu bir memleket ve Amerika büyük asimilasyon, yani erime problemlerinin bulunduğu bir memleket. Bugün bir milyon Amerikan Rum-ortodoksun bir kısmı; bizim İstanbul'la ne ilgimiz olabilir, Yunanistan'a bağlanalım diyorlar. Bir kısmı ise; "Allah aşkına biz bir Kudüs bir İskenderiye kadar da değilmiyiz ki, Allan'ın yarattığı bu yeni kıta üstünde niye ayrı patriklik olmayalım." diyorlar. Böyle münakaşalar var ve ortodoksluğun adet ve örfü orada çok değişik. Mesela ben Amerika'da bazı ortodoks kiliselerinde düpedüz sıra kurulduğunu, bankta kadın erkek karışık oturulduğunu gördüm ki, bu diğer ülkelerdeki kiliselerde olacak bir şey değildir. Çünkü ortodoks kiliselerinde ayakta durularak ibadet edilir. Yani her şey değişiyor, orada Yahudilik bile değişiyor. Reformist sinagoglar çıkmıştır. Amerika garip bir ülke ve bu garipliklerden ortodoks kilisesi de payını alıyor. Aslında Amerika'daki başpiskoposluğu Venizelos kurmuştu ve bir müddet Yunanistan kilisesine bağlı olarak devam etmişti. Fakat ondan sonra Venizelos'un hemşehrısı olan oradaki başpiskopos, İstanbul Fener patriği olunca, birdenbire Türkiye'ye bağladılar. Türkiye'de de o zaman, mübadeleye rağmen tahminen ikiyüzbin kadar Rum-ortodoks yaşıyor-

du. Amerika da Türkiye'ye bağı olsun dediler. Hepinizin bildiği gibi, Athenagoras da aslında, Amerikalılar başpiskoposuydu Yunan kilisesinin: Yunanistan, ABD, Türkiye arasındaki ilişkilerin çok iyi olduğu bir zamanda, II. büyük savaştan sonra, patrik olarak Fener'e gelmiştir.

Bugün için Yunan kilisesinin artık Fener üzerinde etkisi yoktur ve aynı şekilde Fener'in Amerika üzerinde etkisi yoktur. Çünkü ABD son derece büyük nüfuz mücadelelerinin, kavgaların, anlaşmazlıkların, hareketlerin olduğu bir dünyadır.

Ortodoksi aslında bugün, Katolik kilisesinin aksine dünya üzerinde etkisi olan bir din, bir kilise değildir. Daha çok kendi milli bünyesi içine kapanmıştır. Bu kapanıklılık teoloji bilgisinde, ruhanilerin ilgi ve bilgisinde de görülür. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen İngiliz seyyahlardan biri 1830'larda, Fener'deki Patrik cenablarıyla konuştuğu zaman, hayretle onun "Canterbury başpiskoposunun kim olduğunu, ne görev gördüğünü" bilmediğini müşahade etmiş. (Canterbury başpiskoposu, Anglikan kilisesinin en yüksek rütbeli rahibidir.) Demek ki Rum-Ortodoks kilisesinin daha o tarihlerde dünyadan tecrid edilmiş bir hali vardı. Dünyadaki Hıristiyanlık ve dinlerin durumu hakkında da fazla bilgileri yoktur ki, bu durum misyoner faaliyetin olmadığını da gösterir.

Vakıa bugün Yunan kilisesi (daha doğrusu ABD ortodoksları) biraz misyoner faaliyetlerde bulunuyor ve Afrika'da yirmibin kadar kişiyi dine kazandırdıklarını söylüyorlar ise de; Afrika'da Katoliklerin, Protestanların ve Arap parasıyla çalışan Müslümanların yaptıkları misyoner faaliyet yanında, devede kulak bile değildir.

Bu milli kiliselerde bugün durum aslında nedir? Arnavutluk'taki Ortodoks kilisenin autocephalie'sinden söz etmek mümkün değildir, çünkü çok ciddi bir lâik ülkedir Arnavutluk ateisttir ve dini kurumlaşmaların durumu malumdur. Yunanistan kilisesindeki hiyerarşi daha ilginçtir. 1950'lerde rahiplerin dörttebiri okuma yazma bilmiyormuş. Ama Yunanistan'da papaz dediğiniz zaman, öyle dini bilgisi kuvvetli ve Katoliklerin köy papazı gibi, kendini cemaatin dışına ve üstüne çekecek bir adam düşünmeyin. Köy papazı marangozluk yapar, domates yetiştirir, evlidir. Köyün din işlerine bakan bir adamdır. Hatta bizim köy imamlarından bile daha dünyevi bir hava içindedir. İstanbul'daki ortodoks pazarları da Yunanistan'dakinden daha farklı bir eğitim

ve yaşaış içindedirler. İçlerinden bayağı bilgili olanları vardır. Bu eğitimden ileri gelmektedir. Yakın zamanlara kadar Fener patrikhanesinin eğitim merkezi, hepimizin bildiği gibi, Heybeli Ada'daki Seminerdi ve ortodoks dünyası içinde tanınmıştı. Yunanistan'da ise teoloji sivil fakültelerde yapılmaktadır, yani aynen bizim İlahiyet Fakültesi gibi. Bu yüzden Almanya'ya gidip eğitim gören laik ilahiyatçılar Yunan kilise mensuplarından daha çok tanınır. Yani laik teolog grubu doğrudan doğruya Alman eğitimli. Mesela Rus kilisesinde durum daha değişikti. Orada ihtilalden evvel Kiev'deki Ruhban Akademisinde, Varşova'da vs. yerlerde yetişen papazlar vardı ve bazıları da iyi filologdu.

Rum-Ortodoks kilisesinde Yunanlı ruhbanın ve Yunan dilinin kesin haki-miyeti vardır. Bu yüzden ortodoks inanca mensup sair etnik gruplar bir munnuniyetsizlik içindedirler. Yani Suriye-Filistin'in Ortodoks Arapları; Arapçanın kullanılmaması ve Arap asıllıların hiyerarşide terfi edememesi yüzünden soğumuşlardır bu kiliseden. XIX. yüzyıldan beri Grek-Ortodoksinin yanında Grek-Katolik kilisesinin güçlenmesi bu yüzdendir. Grek-Katolik kilisesinin Greklikle alakası yok. Çünkü Arapça kullanıyor, ama besbelli ki, Ortodoksluktan kopan bir cemaattir. Kudüs patrikliğindeki ortodoks manastırları artık bomboştur. Buna rağmen Yunanlılık Rum-Ortodoks kilisesinin vazgeçemeyeceği bir unsurdur. Meselâ Yunanistan'da Aynaroz manastırlarını ele alalım. Burada bir çok manastır vardır; Bulgar, Sırp, Rum, Rus vs. Ama bunlar da boşalıyor. Çünkü Bulgaristan'la, Rusya'dan artık rahip gelmiyor, gelenleri de Yunan hükümeti sokmuyor. Mareşal Tito'yla bir ara Balkan Paktı dolayısıyla anlaşılmıştı ve Sırp manastırlarına rahipler geliyordu. Fakat Aynaroz aktık beynelmilel vasfını kaydediyor, süratle hellenize oluyor. Şimdi bu kilisenin Osmanlılar döneminde geçirdiği evrime gelelim. Bunun üzerinde çok durmayacağım. Çünkü Osmanlılar Devrinde Ortodoks kilisesi için Coşkun Üçok'un iki konferansı vardır. (*) Ben burada bazı noktaları vurgulamak istiyorum.

Fatih İstanbul'u fethettikten sonra, protokolde ortodoks patriklerine tarihte gösterilmeyen bir yer vermiş, iltifat etmiştir: Gennadios'un tayin ettiği zaman (Bizim tarih kitaplarımızın tekrarladığı gibi sadece Katolik düşmanlığın-

---

(*) TTK Kurumu Atatürk konferansları dizisinde ve **III Askeri Tarih Semineri**'nde, 1986 Ankara.

dan değil. Latin düşmanı olmayan ruhani yok o zaman Bizans'ta. Metropolit Bessarion katolik taraftarıydı, birleşme taraftarıydı, Floransa Konsülü'ne gitti, kaldı orada, Kardinal oldu. Bizans'ın son patriği II. Athanasios, Gennadios'dan daha fazla latin ve katolik düşmanıydı. Ama onun hayatı fetihle bitti. Burada Fatih'in başka bir politikası vardır. Gennadios aynı zamanda siyasi muhalefetin gözbebeği olan ve kitlelerin çok tapındığı birdin adamıydı. Fatih bundan istifade etmeyi düşündü.) İlk patrikhane o zaman Pamma Karistos kilisesiydi. Fakat XIV. asırda, bugünkü yerine, Sen George kilisesine (Fener) geçiyor. Fener aslında eskiden beri Bizans patrikhanesinin bulunduğu, Rum aristokrasisinin bulunduğu bir yer değil. Sonradan olmuş. Osmanlı devrinde Bizans'taki durum yeniden restore ediliyor. Yani Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, tabii bütün Yunanistan İstanbul'daki patrikliğe bağlanıyor ve patrik birinci dereceyi alıyor. Fakat buna rağmen nasıl oluyor da, Bulgar, Romen, Sırp, Osmanlı devrinde Fener patrikhanesinin yönetiminde ibadet ve eğitimde Rumca kullanmak zorunda olduğu halde bu milletler kendi dillerini koruyabiliyorlar? Osmanlı idaresinin burada en önemli yanı, manastırların otonomisini tanımış olmasıdır. Yani Bulgaristan'daki (Rilo manastırı) gibi Sırbistan'daki manastırlar, rahiplerin yetiştiği yerlerdi, ve bunlara mali özerklik, vergi muafiyetleri tanınmış. Mesela Kral Şişman bir berat vermiş Rilo manastırına, bizim Sultanlar hemen onu yeniliyor ve devamlı hediyeler veriyorlar. Dolayısıyla Rum olmayan ortodokslar kendi manastırlarında eğitim görmek, araştırma yapmak, şarkılarını toplamak, kütüphanelerini kurmak, gelen halkı eğitmek gibi görevleri rahatça yapabiliyorlar. Manastırların her biri bir hac yeridir, orada halkın gelip gecelemeşi sevaptır. Geliyorlar, o rahiplerin hikayelerini dinliyor, telkinleri altında kalıyorlar, hediyeler veriyorlar. Manastırlara Osmanlı politikasının bu özerkliği göstermesi, Fener'in bütün üstünlüğüne rağmen, Slavların hellenizasyonunun önlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim Bulgar tarih ve dil araştırmalarına, Sırp tarih ve dil araştırmalarına öncülük eden simaların başında rahiplerin gelmesi tesadüf değildir.

Fener'de idari yönden pek fazla bir değişiklik olmamıştır. Çünkü yüzellidokuz patrikin Osmanlı devrinde yüzbeşi azledilmiş, yirmiyedisi istifa etmiş, beş altı kişi de birkaç kere azledilip yeniden tayin edilmiş. Bunda Babıali'nin politikası kadar, cemaatin içindeki itişmeler, menfaat çatışmaları, gruplaşmaların da büyük rolü var. Ve Osmanlı devrinde gerek patrikhanenin, gerek Babıali'nin en büyük problemlerinden birisi, Rum metropolitlerinin bölgelerindeki tarzı idaresi olmuştur ki, bizzat reaya çok şikayet etmiştir. Sık sık bunların mali yolsuzlukları vs. için tedbirler düşünülmektedir. Hatta 1849 yılına

ait bir ferman da (1265 hicriye ait) Rum metropollerinin islah-ı ahvali için patrikhanede bir meclis teşkiline dair emir var.

Genel Islahat Fermanından sonra 1279 hicri (1859-60 M) Rum patrikhanesinin islahı zımmında, patrikhane-i mesturede toplanan bir komisyon; nasıl patrik seçilecek, meclisler nasıl çalışacak, diye bir nizamname hazırladı ve bu arada 117 adet metropolitlik isim be isim tesbit edilmiştir. Rum patrikhanesinin ve metropolitlerin, bazen dinler arası meseleler çıkardığı bilinmektedir. XIX. asırda, en büyük olay da antisemitizmdir. Sık sık iğneli fiçı hikayeleriyle Rumlar, şikâyet ediyorlar Yahudileri Babıali'ye: "Bunlar çocuk kesiyorlar, iğneli fiçidan geçiriyorlar, hamursuza katıyorlar kanını" diye ve muhtelif fermanlarla böyle saçma davaların dinlenmemesi için kadınlara fermanlar veriyordu. Bunlardan en büyük ve gürültülüsü de yine XIX. yüzyıl sonunda İzmir'de olmuştur. Tarih ve Toplum'da Esther Benbassa bunun için uzunca bir makale yazdı. (Tarih ve Toplum sayı 30, 1986).

Kiliseler arasında, özellikle bu Balkan kiliseleri autocephalie kazandıktan sonra, mal mülk ve emlak kavgası olmuştur. Bu bitmez tükenmez bir davaydı ve açıktır ki, Sultan Hamid bu tip münazaadan pek güzel istifade etmekteydi. Çünkü bu tip kavgalar ruhban arasında kalmıyor, Balkan dağlarındaki komitacılar da birbirini yiyorlardı bu yüzden. İkinci Meşrutiyetten sonra, artık bir nevi hürriyet, uhuvvet ve düzen için ittihat Terakki tesirindeki hükümetler bu konuya eğildi. 3 Temmuz 1910'da, Kiliseler Kanunu çıkarılmıştır. Bunu uzun uzun anlatacak değilim. Fakat bunun başlıca etkilerinden birisi; bugün bile geçerli olacak bir sağlamlık derecesinde, bütün Balkan ve bu Ortadoğu bölgesinde kilise emlakinin bu kiliseler arasında taksim edilmesi ve kıstasın konması, hiyerarşinin tesbit edilmesi, Babıali ile kiliseler arasındaki ilişkilerin tesbit edilmesidir. Bu önemli bir olaydır. İkinci Meşrutiyetin benice en kayda değer lâik icraati, sağlam müesseselerinden biridir. Tabii Hamidiye rejimi taraftarları da bunu "ah işte basiretsizler, kavga eden kiliseleri birleştirdiler" şeklinde bir yorum getirmektedir.

Lozan'dan sonra hepinizin bildiği gibi: 30 Kasım 1921'de, daha evvel Anadolu'da Rumca bilmez, Türkçe konuşur, Türk Hıristiyanları temsilen, Papa Eftim bir Türk Ortodoks patrikhanesi kurulduğunu ilân etmiştir. 6 Aralık 1923'te, Venizelos'un dostu olan Girit'li Melesios'un patriklikten istifa etmesi üzerine, Kadıköy Metropolitleri olan Gregorius patrik seçilmiştir. 1925'te Gregorius'u tanımamıştır Türk hükümeti. Türkiye sınırları dışında doğduğu

için, mübadaleye tabidir denmiştir. 1925'te o sınır dışı edildikten sonra yerine İznik Metropoliti Vasilius gelmiştir ve patrikhane bugünkü statüsüne ve idaresine de o şekilde oturmuştur.

Burada patrikhanenin idare tarzına kısaca değinelim: Patrik bir Papa gibi her şeye karar verme yetkisine sahip değildir. Sen Sinod Meclisine, ani oniki metropolitte oluşan ruhani meclise danışmak zorundadır. İdari konularda patrikhanenin logathet denen muhasebe müdürü, (bu ünvan Bizans'ta maliye nazırlarına verilirdi) büyük yetkilere sahiptir ve lâik idari memur zümresinin kadrosunu da o yönetir aslında. Her kilisenin yanında yine lâik cemaat üyelerinden oluşan bir ephoria yani dernek vardır. Üyelerle birlikte, kilisenin yönetimine, vakıfların denetimine bakarlar. Bu teşkilat yapısı bugün için de devam etmektedir. Kanunda sayılan 117 piskoposluk, metropolitlik halen devam etmektedir. Mesela Mut diye bir yer vardır, Mersin'den geçince Konya'ya doğru, orada arasanız bir tane ortodoks bulamazsınız, ama o bir metropolitlik ve Mut'un da metropoliti vardır. Alaşehir'de de (Philadelphia) aynı şekilde Rum-Ortodoks artık yoktur, ama orası da çok önemli bir metropolitlik. Ve bu metropolitler patrikhane nezdinde muhtelif görevler görürler. Yani eski hiyerarşi halen devam etmektedir. Ülkemizde bugün ortodoks vakıflar, okullar patrikhane denetimindedir ve patrikhane Rum-Ortodoks yurttaşların ruhani merciidir.